

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ЯСАКОВА Наталія Юріївна

УДК 811.161.2'367.634

**ГРАМАТИЧНА СЕМАНТИКА
АНАЛІТИЧНИХ СПОЛУЧНИКІВ ПІДРЯДНОСТІ
У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ**

10.02.01 - українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

Плющ Марія Яківна,

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Пещак Марія Михайлівна,

Український мовно-інформаційний фонд НАН
України, завідувач відділу лінгвістики;

кандидат філологічних наук, доцент

Литвин Любов Петрівна,

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри мови
та методики викладання в початковій школі.

Провідна установа – Вінницький державний педагогічний
університет імені М.Коцюбинського,
кафедра української мови, Міністерство
освіти і науки України, м. Вінниця

Захист відбудеться “20” березня 2001 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “14” лютого 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасному українському мовознавстві сполучники сурядності й підрядності стали об'єктом дослідження в численних монографіях, статтях. Зокрема у працях С.П.Бевзенка, А.П.Грищенка, Д.Д.Герасименка, В.І.Голоюха, М.О.Заборної, А.Г.Кващука, М.Л.Семенюченко, С.В.Шевчук, К.Ф.Шульжука та інших мовознавців сполучники розглядаються у зв'язку з проблемою класифікації складних речень. Предметом спеціального розгляду в синхронному і діахронному планах вони стали в дисертаційних дослідженнях А.І.Гамової, О.В.Глозової, М.У.Каранської тощо.

Ряд актуальних питань, пов'язаних із розвитком системи засобів синтаксичного зв'язку в напрямку аналітизації та ускладнення структури, було порушено в працях російських лінгвістів: Т.А.Колосової, Ю.І.Леденцова, А.Є.Орлова, С.І.Риндіної, Р.П.Рогожникової, М.І.Черемісіної, О.Т.Черкасової. Вивченню окремих аналітичних сполучників, їх аналогів і синтаксичних конструкцій з ними присвячені дисертації Л.М.Байдуж, Г.О.Мариної, І.Г.Мюллер, М.Г.Рубцова, Т.М.Смоленської. Проте й на сьогодні питання про аналітичні засоби поєднання предикативних одиниць у складних синтаксичних конструкціях з підрядним зв'язком залишається дискусійним. Відсутні наукові праці, присвячені докладному вивченню семантики й функціонування аналітичних сполучників української мови. Досі не описаний повний інвентар таких одиниць, зокрема в складнопідрядних реченнях розчленованої структури, де аналітичні засоби зв'язку набули значного поширення. Залишається невизначеним механізм взаємодії граматичного і лексичного значень у структурі складених сполучників та їх граматичний статус, чекає свого розв'язання питання про відмежування аналітичного сполучника від неоднослівних утворень перехідного типу, здатних виконувати функцію сполучного засобу в складнопідрядному реченні. Усе це зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає загальній науковій проблемі кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова: "Лінгводидактичний опис функціонування української мови", що передбачає вивчення питань граматики української мови, зокрема структури, семантики, функцій аналітичних сполучників у складнопідрядних реченнях.

Мета і завдання. Мета роботи полягала в з'ясуванні особливостей семантичної структури і функціонування аналітичних сполучників підрядності у складних конструкціях розчленованої структури.

Поставлена мета конкретизувалася в таких завданнях:

- описати інвентар аналітичних сполучників підрядності, що функціонують у складних конструкціях розчленованої структури;

- з'ясувати шляхи поповнення класу сполучників одиницями аналітичної будови;
- встановити особливості семантичної структури аналітичних сполучників підрядності та відмежувати їх від функціональних аналогів;
- описати функції співвідносних аналітичних сполучників підрядності та їх аналогів, що виражають семантико-синтаксичні відношення одного типу;
- описати структурно-семантичні варіанти підрядних сполучників аналітичної структури;
- з'ясувати особливості взаємодії граматичної семантики підрядних сполучників і часток у складному реченні.

Предмет дослідження – структура, семантика, функції аналітичних сполучників підрядності та їх аналогів у складнопідрядних реченнях розчленованої структури.

Матеріалом для дослідження стали складнопідрядні речення розчленованої структури, вилучені шляхом суцільної вибірки з текстів художнього, наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів. Усього дібрано 8 000 конструкцій.

Методи і прийоми аналізу. У дослідженні фактичного матеріалу використовувався описовий метод із застосуванням прийомів компонентного, трансформаційного і статистичного аналізу.

Наукова новизна. Вперше здійснено цілісний системний опис аналітичних сполучників підрядності у світлі теорії аналітичних конструкцій. Лінгвістичний аналіз проводився в аспекті виявлення структурних, семантичних і функціональних особливостей досліджуваних одиниць. Відмежовано складені сполучники від омофункціональних одиниць неоднослівного характеру, встановлено відмінність між окремими аналітичними сполучниками та їх структурно-семантичними варіантами. З'ясовано характер співвіднесеності між організацією складної конструкції та засобами зв'язку її предикативних частин.

Теоретичне значення. Дослідження доповнює вчення про сполучні засоби складнопідрядних речень розчленованої структури в українській мові положеннями, які відображають сучасні погляди на структурування семантики речення на основі не тільки повнозначних, а й службових класів слів. Результати дослідження можуть використовуватися у розв'язанні теоретичних питань синтаксису складного речення.

Практичне значення. Матеріали дисертації можуть бути використані у підготовці підручників з граматики сучасної української літературної мови для вищої та середньої школи. Зроблений у ході дослідження опис значень і вживань конкретних аналітичних сполучників та їх аналогів може використовуватись у лексикографічній практиці при укладанні словників різних типів.

Апробація роботи. Основні результати дослідження висвітлено у доповідях на міжвузівських науково-практичних конференціях: “Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин” (Інститут лінгвістики і права, 15 квітня 2000 року), “Авіа - 2000” (Національний авіаційний університет, 4 - 6 жовтня 2000 року). Зміст роботи викладено у п’яти публікаціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Список використаної літератури становить 194 найменування. Обсяг дисертаційного дослідження без списку літератури – 175 с., повний обсяг роботи – 197 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “**Вступі**” об’рунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначено її зв’язок з науковою проблематикою установи, в якій виконана робота, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено новизну роботи, окреслено теоретичне і практичне значення отриманих результатів та форми їх апробації.

У першому розділі “**Аналітичні сполучники в організації структури складнопідрядного речення**” уточнено лексико-граматичний статус сполучника і його аналітичних аналогів, описано склад, семантичну структуру і функціонування згаданих одиниць у гіпотактичних конструкціях, де особливо поширені такі засоби зв’язку предикативних частин.

Сполучник є носієм граматичної і лексичної семантики. Його лексичне значення структурується на кількох рівнях: загального та індивідуального лексичного значення. У структурі простого сполучника внаслідок морфологічної нечленованості та незмінюваності не можна вичленювати форманти, що відповідають за вираження лексичної і граматичної семантики. Оскільки лексичне значення сполучника релятивне, часто дублюється семантикою повнозначних слів, які входять до структури вислову, провідним є граматичне значення. Своєрідність семантичної структури сполучника чіткіше виявляється в аналітичних кон’юнктивах, що складаються з кількох компонентів, кожен з яких має певну спеціалізацію.

Оскільки процес поповнення фонду сполучних засобів частин складнопідрядного речення, що супроводжує диференціацію семантико-синтаксичних відношень, триває, уявляється закономірним існування перехідних одиниць, більшою чи меншою мірою віддалених від сполучника. Важливо розрізняти власне сполучники (синтетичні й аналітичні) та їх функціональні аналоги. Серед останніх значне місце займають аналітичні синтаксичні конструкції (сполучні вирази), наприклад: **за умови що, з огляду на те що, з того часу як, з тих пір як**, що розчленовано виконують у реченні функцію зв’язку, але

не мають ознак аналітичного слова, оскільки не набули необхідної семантичної цілісності та абстрагованості значення, властивой службовим словам.

Серед неоднослівних засобів зв'язку частин складнопідрядних конструкцій вирізняються сполучникові комплекси – кілька сполучників, які поєднують частини складного речення і тільки разом виражають один певний тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами складного речення, наприклад: *Ні дупла на клені не було, ні поживи якоїсь, щоб приманювати білку, проте щось кликало сюди вогнисте створіння з гострою мордочкою й нащупленими вухами, щось приводило кілька днів поспіль.* (Євг. Гуцало).

Поєднання предикативних частин за допомогою аналітичних сполучників і їх аналогів властиве переважно складнопідрядним конструкціям розчленованої структури. Такі засоби зв'язку часто вживаються в складнопідрядних реченнях умови, підрядна частина яких повідомляє про реальну чи гіпотетичну (потенційну або ірреальну) умову дії головної частини. Складнопідрядні речення умови можуть поєднуватися за допомогою парних сполучників **якщо-то, коли-то, як-то, якби-то**. Незважаючи на дистантне розміщення компонентів, парні сполучники зберігають свою цілісність завдяки усталеному порядку предикативних частин складної конструкції. У таких аналітичних одиницях граматичне і кон'юнктивне лексичне значення виражається в препозитивному сполучниковому компоненті, тому парні сполучники мають такі ж властивості щодо вираження реальної чи гіпотетичної умови, як і їх прості відповідники. Вузько спеціалізованим є сполучник **раз-то**, який приєднує тільки підрядні частини реальної умови: *Мистецтва присуд строгий і простий, / раз ти мене взяла за мужа, / то ладен я каратись, Музо, / за Луг Квітчастий, Дощик Золотий.* (І.Калинець). Решта парних кон'юнктивів поділяється на дві групи: 1) сполучники, здатні приєднувати підрядні частини реальної та потенційної умови (**якщо-то, коли-то і як-то**); 2) сполучники гіпотетичної умови (**якби-то, аби-то**).

Засобом поєднання частин складнопідрядних речень умови можуть бути й аналоги сполучників, зокрема аналітичні синтаксичні конструкції (сполучні вирази). Більшість умовних сполучних виразів побудовані за моделлю “**похідний прийменник + сполучник**”: за умови **що, при умові що, у випадку якщо, на випадок якщо, в разі коли, за умови коли, при умові якщо, за умови щоб** тощо. Вживання того чи іншого сполучника в складі таких одиниць залежить від семантики вихідного іменника. Прийменники, похідні від іменника **умова**, можуть поєднуватися з поліфункціональним кон'юнктивом **що**. Препозитиви, похідні від іменників **випадок, раз**, не здатні самотійно виражати лексичне значення кон'юнктива умови й потребують уживання в складі аналітичної конструкції тільки умовних сполучників **якщо** чи **коли**: *У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина,*

виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою. (Конституція України).

Умовні сполучні вирази, побудовані за моделлю “**непохідний прийменник + займенник + іменник + сполучник**”: **в тому разі коли, в тому разі якщо, за тієї умови що, в тому випадку коли, з тією умовою щоб, в тому випадку якби** – характеризуються меншою цілісністю, а отже, й меншою поширеністю в мовленні. Більша розчленованість таких аналітичних одиниць пояснюється залученням до їх складу повнозначних слів (іменників) та громіздкою багатокomпонентною структурою. За цією ж моделлю будуються сполучні вирази причинового значення (**з тієї причини що, з того приводу що, на тій підставі що**), цільового (**з тією метою щоб**), темпорального (**в (у) той час коли, в (у) той час як, за той час поки (доки)**). Іменники, що входять до складу таких аналітичних конструкцій стали основою творення похідних прийменників **з причини, на підставі, з метою** тощо, які частіше вживаються у мовленні через більшу економність. Однак у двосуб'єктних конструкціях заміна сполучного виразу на відповідний прийменник не можлива: *Іноді речення не визнаються окремими мовними знаками на тій підставі, що цілі конкретні речення не існують у мовній системі так, як у ній існують окремі слова, а кожного разу вільно утворюються з слів у процесі мовлення* (О.Мельничук).

Щодо вираження модальних різновидів умови сполучні вирази диференціюються, як і синтетичні сполучники, що входять до їх складу. Вузько спеціалізованими є сполучні вирази **за умови щоб і з тим що**, які можуть поєднувати лише предикативні частини складної конструкції з підрядним потенційної умови. Загалом за допомогою аналітичних конструкцій приєднуються переважно підрядні речення реальної умови, що можна пояснити належністю їх до книжних стилів мовлення. Як стилістично нейтральні сприймаються сполучні вирази додаткової умови **тим більше коли, тим більше якщо, тим паче коли, тим паче якщо**, які мають специфічну умовно-градаційну семантику.

Залежна частина допустових складнопідрядних речень називає не взяту до уваги умову, яка, так само, як і звичайна умова, може бути реальною, потенційною чи ірреальною. Серед аналітичних сполучників допусту можна виділити парні та одиничні кон'юнктиви. Всі одиничні аналітичні сполучники допустового значення – **дарма що, незважаючи на те що, попри те що** – сформувалися на основі кон'юнктива **що** і слів-корелятивів з елементами допустової семантики. Найуживанішим є кон'юнктив **дарма що**, якому, проте, властивий розмовний відтінок. За допомогою **дарма що** можуть оформлятися обмежувально-допустові та протиставно-допустові складнопідрядні речення: *Дарма, що без гріха і без спокути, - / ставай на довгу – довше смерті – путь.* (В.Стус).

У книжних стилях мовлення вживається допустовий аналітичний сполучник **незважаючи на те що**. Кон'юнктивація форми повнозначної частини мови – дієприслівника **зважаючи** – відбулася через препозитивацію. Значну втрату зв'язку з вихідним словом засвідчує орфографія похідного прийменника **незважаючи на** та відповідного сполучника **незважаючи на те що**, де заперечна частка **не** злилася з дієприслівником в один компонент аналітичної одиниці. Найчастіше сполучник **незважаючи на те що** приєднує постпозитивну обмежувально-допустову підрядну частину: *Спалахував, наче солом'яний, і згоряв у тому полум'ї, незважаючи на те, що високі жінки й дівчата кидали на нього іронічні погляди...* (В.Шевчук). У переважній більшості випадків підрядна частина, приєднана сполучником **незважаючи на те що**, виражає реальну умову, рідше – потенційну.

Менш уживаним, ніж інші допустові аналітичні сполучники, є **попри те що**. За значенням цей сполучник зближується з **незважаючи на те що** і в основному передає обмежувально-допустові відношення між предикативними частинами: *Всі його /Євшана / статті про західно-європейських авторів, попри те, що більшість із них були некрологами або ювілейними статтями, мають лейтмотивом тему співзвучності або неспівзвучності творця і його часу.* (С.Павличко). У сучасній українській мові для поєднання частин складного речення вживається **хіба що**: *Сновито спокоєм усе. / Сп'яніле літо не збудити, / хіба що згряя пронесе / Над лісом вітер.* (Л.Талалай). Внаслідок слабкості підрядного зв'язку, **хіба що** співвідноситься з омонімічною часткою і набуває ознак гібридності.

Предикативні частини протиставно-допустових речень поєднуються найчастіше спеціалізованими парними сполучниками **хоч – а, хоч – але, хоч – проте** тощо: *Хоч ми себе від себе крили, та звучимо вже в унісон.* (І.Калинець). Завдяки варіативності другого компонента ці кон'юнктиви створюють своєрідну парадигму – групу функціонально і структурно однотипних одиниць, які відзначаються різною продуктивністю. Протиставно-допустові відношення між частинами складного речення можуть виражатися аналогами парних сполучників. Допустовому сполучнику в головній частині протиставно-допустового складного речення можуть відповідати частки **таки, все-таки, все ж таки, все ж**: *Хоч на плечах більш вісімдесяти літ, / все-таки вмирати важко.* (Б.-І.Антонич). Замість підрядного сполучника в протиставно-допустових реченнях можуть уживатися модальні слова: *Правда, вона не закохана, але їй подобається чорнявий сусід...* (М.Коцюбинський). Хоч модальні слова сприяють вираженню допустового значення, їх не можна вважати допустовими сполучниками. Функцію синтаксичного зв'язку в таких конструкціях виконує протиставний сполучник, який вказує на відповідний тип семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Альтернативно-допустові відношення виражаються

на основі взаємодії трьох предикативних частин і оформляються за допомогою сполучникового комплексу: *І **чи** то привиділось йому, **чи** так було насправді, **але**десь опівночі скригнула гойдалка між старими в'язами.* (В.Земляк).

У загальному вигляді причинову залежність передають парні сполучники **оскільки-то, позаяк-то, а що-то, як-то**, аналітичні сполучники **тому що і через те що**: *А не клянусь, **тому що** я не зраджу, / і вже не раз це в битвах доказав.* (Л.Костенко). Навіть розчленовуючись повнозначними словами, ці одиниці зберігають свою семантичну і структурну цілісність. Сполучники **тим більше що, тим паче що** підкреслюють відсутність безпосередньої зумовленості між повідомленням головної та підрядної частин, вказують на додатковий характер цієї причини, існування безпосередньої причини. Ці сполучники співвідносять зміст підрядної частини одразу з двома компонентами: наслідком і основною причиною, що зумовлює семантичну трикомпонентність поєднаних конструкцій: *На іншого і наш Вавилон може не справити враження з першого погляду, то чи слід за те відразу ж ганити байдужого чи неуважного, **тим паче, що** сам Вавилон від того не меркне ніскілечки.* (В.Земляк). Причинова семантика складених сполучників **тим більше що, тим паче що** виражається всією сукупністю складових елементів, хоча маркером граматичного значення залишається кон'юнктивний компонент **що**.

Для вираження відтінків причинового значення використовуються сполучні вирази, до складу яких залучаються первинні та вторинні прийменники. Препозитиви **від, з** вживаються в сполучних виразах для позначення породження певного стану: *...Я охоче піддаюся магії язичницького свята, і мені добре **від того, що** Михайло Федорович запросив мене до Урича саме цього дня...* (Р.Іванчук). Вторинні прийменники зі значенням причини залучаються до процесу кон'юнктивації в сполучних виразах, побудованих за моделлю “**похідний прийменник + займенник + сполучник**”, в яких носієм причинової семантики є похідні препозитиви, а носієм граматичного значення – сполучник **що**. Вони зберегли внутрішню форму, співвідносяться з повнозначними частинами мови, здатні передавати різні відтінки причинового значення: **з огляду на і зважаючи на** вказують на причину-об'рунтування, підставу; **в силу** – причину як рушійну силу; **у зв'язку** підкреслює зв'язок двох ситуацій, явищ тощо: *У зв'язку з **тим, що** Євшан поставив у центр своєї критики ідею поколінь, правомірно запитати, до якого покоління він себе сам зараховував* (С.Павличко).

Дія підрядного речення мети – це потенційний результат умисної дії суб'єкта головного речення. Усвідомлення мети як потенційної, а не реальної дії знайшло свій відбиток в особливостях сполучних засобів, які приєднують підрядні речення мети. Такі сполучники та їх аналоги завжди мають показник гіпотетичності – частку **б (би)**. Сполучний засіб може також виражати контамінацію споріднених відношень мети і причини, наприклад: *Не раз було у*

мене враження, що єгиптяни дивляться на мене поблажливо, а жебрають тільки **тому, щоб** нещадно кнути з мене... (Л.Палій). На вираження загальноцільового значення орієнтовані аналітичні конструкції, до складу яких входить простий сполучник мети (переважно **щоб**), непохідний прийменник власне цільової семантики та вказівний займенник **той** у відповідній відмінковій формі. Найуживанішим серед них є сполучний вираз **для того щоб**. Носіями лексичної семантики в його складі виступають одночасно прийменниковий і сполучниковий компонент, при цьому останній забезпечує можливість виконання граматичної функції зв'язку частин складнопідрядного речення. За цією ж моделлю "**непохідний прийменник + займенник + сполучник**" побудовані цільові сполучні вирази з **тим щоб, на те щоб**: *І вирветься із мене птах, / і зрине до небес, / щоб тіло відпустило страх, / і з тим щоб я воскрес.* (В.Стус). Рідше сполучні аналітичні конструкції зі значенням мети творяться на основі простого сполучника **аби**, що пов'язано з його розмовним характером.

У ролі сполучника мети може вживатися поєднання обмежувально-видільних часток **тільки, лише (лиш)** і частки **би (б)** як маркера гіпотетичної (оптативної) модальності, наприклад: *І проситься, і ридма никне ниць, / лиш би допасть до омани.* (І.Калинець). Набуваючи гібридних ознак, сполучення часток бере участь у вираженні мети, особливо важливої для суб'єкта дії головної предикативної частини. У таких реченнях цільове значення ускладнюється суб'єктивно-оцінним елементом. Синтетичні сполучники **щоб, аби** можуть виступати компонентом єдності ідіоматичного типу **замість того щоб**, яка бере участь у вираженні відношень заміщення у з'ясувальних конструкціях, наприклад: *Ти не встигла, і замість того, щоб закінчити на тоніці, зависла десь на субдомінанті...* (С.Майданська).

Складнопідрядні речення наслідку оформляються за допомогою нерозчленованого сполучника **так що**, який приєднує, як правило, постпозитивну частину: *Вкорінившись, ті мовчазні вартіві трималися за межу міцно, так що господар міг спати спокійно, доки вони стояли на чатах.* (В.Земляк). Цей кон'юнктив може мати тільки нерозчленовану структуру. Переміщення **так** у головну частину призводить до зміни його статусу: це слово виступає повноправним членом предикативної одиниці як займенниковий прислівник способу дії у функції обставини, зміст якої конкретизує підрядна частина.

Різноплановість темпорального зв'язку між двома ситуаціями або діями зумовила появу значного масиву сполучних засобів, здатних виражати варіантні часові семантико-синтаксичні відношення. Парні часові сполучники **коли-то, як-то, поки-то, доки-то** зберігають основні семантичні особливості простих сполучників. На одночасність дій, станів предикативних частин вказують сполучні вирази **в (у) той час коли, в (у) той час як, за той час що, за той час поки (доки). В (у) міру того як** виражає абсолютну одночасність дій або станів,

їх паралельну градацію: *У міру того, як* згасали паркові заграви, боги виступали зі своїх потайниць у всій своїй наготі... (В.Земляк). Після того як поєднує складнопідрядні речення часу, в яких дія головного речення відбувається після завершення результативної дії підрядного: *Тільки після того, як* стихли його кроки, дозволив собі зворухнутися (В.Шевчук). На початкову темпоральну межу дії головного компонента вказують сполучні вирази з *того часу як*, *з тих пір як*, *відтоді як*. У семантиці сполучних засобів *перш ніж*, *перед тим як*, *до того як* відсутня вказівка на часові межі дій, релевантним є лише передування дії або стану головної частини: *Кожна людина перед тим, як* засне, має право помріяти про щось гарне, нереальне, чарівне... (В.Шевчук). Поєднання *перш ніж* (аніж) зазнало практично повної кон'юнктивної, проте конструкціям із цим сполучником властивий низький рівень підрядної залежності. Безпосередня послідовність дій або станів підкреслюється за допомогою ускладненого сполучника *як тільки*: *...Наносила води повну діжечку, маленьке зелене жабеня плавало в ній і втікало на дно, як тільки* Лук'ян зачерпував воду мідною квартою. (В.Земляк).

У другому розділі “Взаємодія граматичної семантики підрядних сполучників і часток у структурі складного речення” висвітлено особливості й результати взаємодії граматичної семантики сполучників і обмежувально-видільних, формотворчих, підсилювальних часток у складному реченні.

Сфера дії сполучників зближується, а іноді частково збігається зі сферою дії фразових часток. У структурі складного речення вони можуть самостійно виконувати функцію сполучника, набуваючи ознак гібридності: *Під Вересочами ніби стихало, тільки час від часу* лелекали німецькі кулемети. (В.Дрозд). На ступінь кон'юнктивної частки впливає: характер її прикріпленості; місце в реченні; можливість уживання частки при сполучниках і без них. Ці службові одиниці часто займають у реченні суміжні позиції або й зливаються в одно синтетичне слово. Внаслідок цього загальне лексичне значення сполучника може модифікуватися або підсилюватися.

Частки *тільки*, *лише* (лиш) виділяють названу в підрядній частині умову, причину з множини можливих як єдину релевантну для реалізації дії головної предикативної частини: *Тож повірила Марія, що дочка виживе, як ці квіти на чужій землі, якщо тільки* назве її Мальвою. (Р.Іваницук). У складнопідрядних реченнях причини вони ускладнюють найчастіше аналітичний сполучник *тому що*, рідше *через те що*, перебуваючи у препозиції і наголошуючи їх корелятивну частину: *Тебе хазяїн / Називає другом / Лише тому, / Що ти для нього / Раб.* (Л.Талалай). За допомогою препозитивних часток *тільки*, *лише* (лиш) може конкретизуватися умова, мета або причина, названа підрядними частинами, які приєднуються до головної сполучними виразами. У такому разі останні набувають більшої розчленованості внаслідок логічного наголошення

похідного прийменника, наприклад: *Повісті він друкувати не хотів, а коли вже й погодився, то тільки з умовою, що я змалюю Данила Галицького добрим мужицьким королем.* (Р.Іваничук), або займенникової частини: *...Явтушок гадав, що білі подушки існують лиш для того, аби від них світлішало в хаті, і боявся забруднити їх своїм лицем.* (В.Земляк).

Частки **також, саме, якраз, хоча б (хоч би)** уживаються у присполучниковій позиції рідше. **Також** вказує на те, що дія підрядного є однією з ряду інших, не відрізняючись від них: *Коли ж гайдамаки підступили до села, то виявилось, що вільні козаки самі роззброїлись під впливом чуток про успіхи червоногвардійців, а також і тому, що місцеві селяни схилились на бік більшовиків.* (В.Підмогильний); **саме, якраз** виокремлюють причину або мету, зважаючи на її важливість: *...Все дратувало її, і вона почувала себе тут незатишно, і саме тому, що не було істотних причин для невдоволення, дратувало ще більше.* (О.Васильківський); **хоча б (хоч би)** вказує на те, що причина, мета довільно обрана і, можливо, не основна: *Тімкою, проте, Аріадну Миколаївну язик не повертався назвати. Хоч би тому, що вік її було абсолютно неможливо визначити.* (Л.Шевченко).

Частка **навіть** у часових, допустових конструкціях вказує на те, що дія головної частини відбувається в момент, коли існує найменша вірогідність її реалізації: *І навіть коли зосеніло та пронизливий студений вітер запанував у пуці .., ворон не залишив свого дуба...* (В.Дрозд). У складнопідрядних реченнях умови, **навіть**, як і постпозитивна частка **і**, служить для творення допустового значення: *Роман же поклявся, що ніколи не поїде зі Львова, навіть якщо залишиться віч-на-віч з полчищем єзуїтів.* (Р.Іваничук); *Якщо й ходжу, – це тільки місяць вповні / мене веде на візках золотих!* (Л.Костенко). Можливість творення допустового значення на базі умовних сполучників за допомогою часток **навіть, і** пояснюється природою відношень зворотної зумовленості. Семантика допустовості і згаданих часток має вказівку на розбіжність між очікуваним і дійсним. Із власне допустовими сполучниками частка **і (й)** у значенні **навіть** виконує фактично підсилювальну функцію, оскільки певною мірою дублює їх значення. Частка **навіть** у такому разі все-таки надає не взятій до уваги умові виняткового характеру, проте її суміжне вживання з допустовими сполучниками зустрічається рідше, ніж з умовними, наприклад: *– Як у війну повіялася з села, то й досі, а баба Мокрина доглянула, хоч навіть не родичка, хоч навіть не рідня з нею.* (Євг.Гуцало).

Для вираження відтінків темпоральних відношень зі сполучниками **коли, як, відколи,** сполучними виразами **відтоді як, з того часу як, до того як, перед тим як** можуть уживатися частки **уже (вже), ще:** *Ще часом смакує нам зречення недогризок, / коли вже одною ногою на березі березня.* (І.Калинець); *Ще коли його, молодого й гордого, вперше осідлали, ...інстинкт білого коня підказав йому,*

що рано чи пізно люди зломлять його. (В.Дрозд), а з **поки, доки** тільки частка **ще**, яка вказує на недосягнення часової межі: *Пийте воду, **поки ще** ласкава.* (Л.Костенко). У конструкціях зі значенням безпосередньої послідовності дій або станів, вживаючись на початку головної предикативної частини, частка **уже (вже)** підкреслює швидкість зміни дій: *А **тільки** фронт перекотився, **уже** Кушнір на бригадному дворі і покрикує.* (В.Дрозд). У головній частині конструкції зі сполучниками **поки, доки, допіру** вона сигналізує про те, що дія головної частини сталася швидше, ніж очікував мовець, виявилася динамічнішою, інтенсивнішою, ніж попередня: ***Поки** Шуляк вибрався за городи, легковичка **вже** дерлася на згірок по той бік долини.* (В.Дрозд).

Частка **уже (вже)** вживається також з умовними сполучниками **якщо, коли, як** тощо для вираження значення реальної умови: ***Якщо вже** виникло таке питання, треба все розставити на свої місця.* (Л.Шевченко). Коли згаданою часткою ускладнюється кон'юнктив **раз**, вона тільки підкреслює реальність викладеної у підрядному реченні умови, тобто виконує функцію підсилювальної частки: *...Просто вона хоче продати, **раз уже** принесла, щоб дісталось комусь, щоб спожите було.* (Євг.Гуцало). Сполучникам гіпотетичної умови **якби, аби, коли б** частка **уже (вже)** надає оптативного відтінку: ***Коли б уже** та весна швидше приходила, може б, за працею не лізла б у голову всяка нісенітниця!* (М.Коцюбинський).

У складнопідрядних реченнях причини **ще** реалізує адитивне значення: *По-друге, на нижній палубі йде принизливий допит Джульєтти, принизливий (з волі Капітана!) **ще й тому, що** допитують її Ромео.* (І.Драч); **уже** сигналізує про те, що дії підрядної частини досить для породження дії головної: *Вона здебільшого погоджувалась з усім, що він казав, **уже через те, що** це казав він.* (В.Підмогильний).

Частка **не** вживається в темпоральних конструкціях зі сполучниками **поки, доки** для вираження одночасності та послідовності дій: *Ляний дідок пряде усмішку вусами, / цвіте ромен кружчатими обрусами, / і **поки не** горгуснули громи, – / сплять оксамитно у корчах соми* (Л.Костенко); *Опустилася вздовж стіни, сіла, згорнувшись у грудочку, і просиділа якийсь час, тремтячи, **поки не** заспокоїлась і не змерзла.* (В.Шевчук); вказує на заперечення можливої причини або мети дії, про яку повідомляється в головній предикативній частині: *Я завжди мав Петра за людину, яка народжена **не для того, щоб** падати.* (В.Дрозд). Негація виступає необхідним компонентом допустового значення в сполучнику **незважаючи на те що**, має підсилювальне значення і виступає необхідним компонентом сполучного засобу в узагальнено-допустових конструкціях.

Частка **би (б)** стала словотвірним елементом сполучників ірреальної умови **якби, аби**, одночасно виконуючи роль форманта дієслівного способу. Як обов'язковий компонент цю частку увібрали в себе сполучники мети **щоб, аби**,

яким властива оптативна модальність. На відміну від гіпотетичних сполучників умови, кон'юнктиви мети не завжди супроводжуються дієсловами-присудками в умовному способі. У підрядних частинах, де присудок виражений інфінітивом, цей формант цільових сполучників майже втратив зв'язки з дієслівною формою: *Слова натягують, як луки, / щоб вчасно збити на льоту / нерозшифрованої муки / невідворотну німоту.* (Л.Костенко). У реченнях, між частинами яких встановлюються єднальні або протиставні відношення, сполучниковий формант **би** (**б**) також зберігає семантику гіпотетичності. Дія предикативної частини в момент мовлення не відповідає дійсності: *Він вийшов Тарасиком, щоб бути надвечір назад, / а вернувся апостолом з бунтарською бородою.* (І.Калинець). Відтінок мети та властиву їй гіпотетичність мають з'ясувальні, означальні підрядні, приєднані сполучниками **аби**, **щоб**: *Чи й справді необхідно, / щоб жінка була мужня?* (Л.Костенко). Частка **би** (**б**) увійшла формантом у порівняльні кон'юнктиви **ніби**, **мовби**, **немовби**, які завдяки відтінку гіпотетичності не допускають заміни на сполучник **як**: *Дівчина поклала руки на клавіші й на мить задумалася, ніби ніяк не могла вибрати, що заграти.* (В.Шевчук). Рідше частка **би** (**б**) вживається з порівняльними сполучниками, не входячи до їх складу.

У реченнях гіпотетичної умови регулярно фіксується розчленоване вживання частки **би** (**б**) з умовним кон'юнктивом **коли** та його парним відповідником, хоч у вимові сполучник і частка є одним фонетичним словом: *Але коли б ця закономірність не діяла .., то в кожній давній мові зникла б переважна більшість того синтаксичного матеріалу, який є безпосереднім об'єктом порівняльно-історичного вивчення...* (О.Мельничук). Вносячи значення гіпотетичності, частка **би** (**б**) нейтралізує часовий відтінок, властивий простому сполучнику **коли**, і конструкції, поєднані **коли б**, позбавлені темпорального забарвлення. Найчастіше частка **би** (**б**) займає прикон'юнктивну позицію, але зрідка може вживатися поряд із дієсловом-присудком підрядної частини. Про високий ступінь цілісності цієї аналітичної одиниці свідчить регулярність уживання та існування діалектних варіантів, де сполучник **коли** та частка **би** (**б**) злилися в єдиний синтетичний сполучник.

За допомогою ускладненого сполучника **хоч би** (**хоча б**) приєднуються допустові підрядні винятково несприятливої умови, наприклад: *Проплакав дощ і не проливсь, / і так задушно серед ночі, / Що ладен розірвать сорочку, / хоча б у ній і народивсь.* (Л.Талалай). **Хоч би** (**хоча б**) у таких реченнях можна замінити на **якби навіть, навіть якщо**. **Хоч** поєднує властивості частки та сполучника, а все поєднання зіставляється з часткою **хоч би**, якій властива прислівна віднесеність і значення, синонімічне **навіть**. Водночас **би** (**б**) також властива гібридність, оскільки вона продовжує пов'язуватися з гіпотетичною дією, а отже, з предикатом, формою дієслова. Допустовим конструкціям, оформленим за

допомогою ускладненого сполучника **хоч би (хоча б)**, не властива модальна узгодженість залежного і головного компонентів.

У вираженні семантико-синтаксичних відношень підрядності можуть брати участь підсилювальні частки. Характер підсилення залежить від семантики та структури сполучника і може здійснюватися за допомогою власне підсилювальних часток (наприклад, **ж (же)**) та за допомогою часток іншого типу, які виконують функцію підсилення, повторюючи семантику, вже виражену сполучником. Незважаючи на релятивність й абстрагованість лексичного значення, підсилювальним часткам не властива універсальність, можливість уживання зі сполучниками різних видів. Частками **і (й)**, **ж (же)** ускладнюються переважно прості кон'юнктиви або перша частина парних сполучників.

Ж (же) може підсилювати семантико-синтаксичні відношення, виражені синтетичними сполучниками **бо, якщо, якби, коли, аби** та аналітичними **якщо-то, якби-то, коли-то, аби-то**. Підсилення часткою **ж** причинового сполучника **бо** найчастіше виявляє простоту й природність наведеної причини: *Жаль мені батька, **бо ж** батько у кожного з нас один.* (В.Земляк). Підсилювальна частка **ж** може знаходитись перед сполучником **бо**, коли він займає не початкову позицію в підрядній частині: *Так прагнеться точнішим бути в слові – / Сокирою **ж бо** рубані слова...* (І.Драч). У такому разі **ж** відноситься до слова, яке починає підрядну частину. Внаслідок цього воно виділяється і підсилювальною часткою, й особливим місцем у реченні. Така зміна позиції сполучника послаблює підрядний зв'язок між предикативними частинами, оскільки **бо** займає місце, не властиве кон'юнктиву, втрачаючи функцію показника початкової межі залежного компонента складнопідрядної конструкції. Внаслідок того, що сполучник **бо** стоїть після повнозначного слова, він співвідноситься з омонімічною часткою.

Коли підсилювальна частка **ж** уживається при сполучниках умови, підсилюється приховане протиставлення двох ситуацій – здійснення (виконання) і нездійснення (невиконання) умови, її реальність – ірреальність: ***Якби ж** то працював (зараз не працює), **то** вкинув би мішок борошна на підводу й спровадив би помольця до Вавилону.* (В.Земляк). Поєднанням підсилювальної частки **ж** зі сполучником часу акцентується зіставлення кількох часових відрізків: коли відбувається й не відбувається дія підрядної частини. У гіпотактичних реченнях умови та часу підсилювальна частка може стояти тільки після сполучника, лише через нього взаємодіючи зі змістом усієї підрядної частини.

Після підрядного сполучника умови, часу або причини можуть уживатися підсилювальні частки **таки, все-таки**, однак вони тісніше, ніж абстрагованіша **ж**, пов'язані зі змістом підрядного, особливо з його предикатом: *Не сказав цього, **бо все-таки** мусив зважати на закони 'речності.* (В.Шевчук). Сполучник гіпотетичної умови **якби** може підсилюватися за допомогою частки **-то**: ***Якби-то**, пане Камінський, моя мати пісень не співала, **якби** я не пішов у парафіяльну*

школу... *Божже, яку б то робучу сили мав на своєму фільварку неслухівський дідич Дідушицький!* (Р.Іваничук).

Для підсилення наступного слова, вислову чи його частини вживається частка **і (й)**. Включеність **і (й)** у вираження семантико-синтаксичних відношень підрядності та взаємодія зі спеціалізованим маркером цих відношень – сполучником – можлива за умови віднесеності цієї частки до всього вислову або до предиката як конститутивного члена судження. У вираження семантико-синтаксичних відношень причини частка **і (й)** може включатися, реалізуючи тільки адитивне значення: причина сприймається як одна з кількох причин: *Любов. Та любов не вигоює, / **Бо й** зцілитись не хотів.* (В.Стус). За прислівної віднесеності місце підсилювальної частки визначається позицією підсилюваного слова.

Незважаючи на те, що частка **і (й)** здатна підсилювати значення всіх синтетичних допустових сполучників, вона вживається переважно з **хоч**: *Скорись дорозі уготованій, / **хоч і** коритися не звик.* (В.Стус). У переважній більшості випадків частка поєднує функції підсилення допустового зв'язку предикативних частин і виділення одного з членів залежного компонента. Якщо присудок займає в підрядній частині не початкову позицію, **і (й)** може переміщуватися разом з ним: *Американський континент назвали іменем Америкго Веспуччі, **хоч** він його **й** не відкривав.* (Р.Іваничук). **І (й)** може модифікувати допустові відношення, вказуючи на винятковість умови: *Я вже загинув; **хоч і** не вб'ють тут, то все одно незабаром помру від туберкульозу.* (В.Підмогильний).

Підсилювальні частки можуть ускладнювати обидва форманти парних допустових сполучників. Підсилення протиставно-допустових відношень підрядності за рахунок ускладнення постпозитивного компонента сполучника може відбуватися за допомогою власне підсилювальної частки **ж** та часток складнішої семантичної структури, які містять елемент протиставно-допустового значення (**таки, все-таки, все ж, все ж таки**). **Ж** не вносить значних змін у семантико-синтаксичні відношення, а лише акцентує попереднє слово, посилюючи протиставлення. **Таки, все-таки** посилюють протиставно-допустові відношення внаслідок того, що самі є носіями відповідної семантики. Отже, вказівка на допустове значення міститься в обох предикативних частинах конструкції: в підрядній її маркером виступає сполучник, у головній про наявність допустових відношень свідчать частки **таки, все-таки**: *Король залюбувався. Каже: лицар. / **Хоч** ворог, **хоч і** хлоп, **а таки** лицар.* (Л.Костенко). Таку ж функцію виконує складена частка **все ж**, допустове значення якої реалізується внаслідок взаємодії двох її компонентів: *І **хоч** вона далеко була вже од місця пригоди, **а все ж** ся гидка історія гнітила її...* (М.Коцюбинський). Уживаючись із протиставними сполучниками на початку предикативної частини, такі частки сприяють тіснішій структурній єдності компонентів складної

конструкції, чіткішому вираженню відношень зумовленості. У структурі протиставно-допустових речень вони, з одного боку, зберігають деякі риси, властиві розряду часток, з іншого боку, набувають здатності виконувати сполучникову функцію: ...*Катерина, хоч і звузила світ до межі обійстя і кількох ближчих сусідських хат, куди забігала, все-таки зуміла прижитися і віднайшла сякий-такий лад.* (В.Шевчук).

Підсилювальну функцію виконує в допустово-протиставних реченнях сполучник **проте**, коли він уживається після іншого сурядного сполучника, який має менш чітку протиставну семантику: *Хоч занадто тяжко / півсвіту білого сюди убгати, / в цю затісну господоу. А проте / він ломиться до неї – ламле руки, / і карк, і голову, і оступає / тебе святою приязню.* (В.Стус). Однак навіть ужитий для підсилення семантико-синтаксичних відношень сполучник не втрачає специфічних рис свого розряду, оскільки не виявляє прислівної віднесеності. У функції підсилення корелятивної частини парних сполучників умови може вживатися слово **значить**, яке надає підрядній частині значення аргументу. Воно може й самостійно починати головну частину: *Якщо хлопець не сидить увечері вдома, значить, він закоханий...* (В.Підмогильний). Такі вживання не можна вважати парним сполучником, бо **значить** зберігає ознаки вставного слова.

ВИСНОВКИ

Аналітичні засоби зв'язку предикативних частин складного речення являють собою неоднорідний масив. Незважаючи на певну цілісність, їх не можна вважати фразеологічними одиницями. Особливість аналітичних сполучних засобів полягає в тому, що вони складаються з різнофункціональних компонентів, один з яких виражає лексичну семантику, а інший – граматичну. Службовій аналітичній одиниці, на відміну від повнозначних аналітичних слів і конструкцій, властива більша кількість компонентів, релятивність і абстрагованість значення, здатність дистантного розміщення компонентів у структурі речення. Хоч для всіх аналітизмів сполучникового типу характерне роздільне вираження лексичної та граматичної семантики, суттєвим є розрізнення аналітичних слів (сполучників) і синтаксичних аналітичних конструкцій (сполучних виразів), які не набули структурної та семантичної цілісності слова, хоч виконують спільну синтаксичну функцію.

Для парних і одиничних сполучників складеної структури характерна неоднакова спеціалізація компонентів. У парних кон'юнктивах носієм основного значення кваліфікації виступає препозитивна частина сполучникового походження. Ступінь участі постпозитивного компонента у вираженні лексичної і граматичної семантики всього аналітичного цілого визначається його природою. Займенниково-корелятивна постпозитивна частина парних сполучників умови

(**якщо-то, якби-то, раз-то, коли-то, як-то**), часу (**коли-то, як-то, поки-то, доки-то**) і причини (**оскільки-то, а що-то**) виконує функцію показника підрядного зв'язку в головній предикативній частині й маркує її як більш комунікативно значиму. У протиставно-допустових парних сполучниках **хоч-але, хоч-а, хоч-зате** тощо постпозитивний компонент виступає носієм лексичної (протиставної) та граматичної (значення сурядного зв'язку) семантики. Він не повторює значення допустового сполучника, а бере участь у формуванні спільної семантики всього аналітичного кон'юнктива, за допомогою якого поєднується складна конструкція із взаємною підрядністю предикативних частин.

Одиничні складені сполучники у складнопідрядних реченнях виражають відношення причини (**тому що, через те що, тим що**), допусту (**дарма що, незважаючи на те що, попри те що**), наслідку (**так що**). Носієм граматичної семантики в них виступає компонент сполучникового походження, а корелятивна частина виражає лексичне значення завдяки залученню до процесу кон'юнктивації повнозначних слів і похідних прийменників. Особлива організація характерна для кон'юнктивів додаткової причини **тим більше що, тим паче що**: їх загальне лексичне значення виражається всією сукупністю компонентів.

Аналоги складених сполучників не досягли цілісності аналітичного слова, їх компоненти не зазнали повної конверсії, продовжують сприйматися як окремі повнозначні слова або співвіднесені з ними. Вони мають корелятивно-сполучникове походження і будуються за твірними моделями різної продуктивності. Ціліснішими, наближеними до кон'юнктива є сполучні вирази, побудовані без залучення повнозначних частин мови. Такі одиниці здатні виступати маркером початку підрядної частини. Внаслідок громіздкої структури синтаксичні аналітичні конструкції з іменниковим складником вживаються рідше. Повнозначність цього компонента підкреслюється займенником в узгодженій позиції, тому вся складна конструкція перебуває на межі розчленованих і нерозчленованих структур.

У структурі вислову лексична семантика сполучників може зазнавати модифікацій внаслідок прикон'юнктивного вживання обмежувально-видільних, підсилювальних і формотворчих часток. Зрідка ці службові слова стають словотвірними компонентами для сполучників зі специфічною семантикою.

Будь-яке суміжне вживання частки і кон'юнктива не можна вважати окремою одиницею розряду сполучників. Таким утворенням повинна бути властива функціональна, структурна й семантична єдність, регулярність уживання. У більшості випадків частка залишається біфункціональною: видозмінює або підсилює семантику сполучника й відноситься до окремого слова підрядної частини, певним чином його акцентуючи; вона легко переміщується в межах підрядної частини, займаючи не характерну для сполучника позицію. У

такому разі мова може йти тільки про структурно-семантичні варіанти сполучника, які не мають необхідного ступеня ідіоматизації значення.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Ясакова Н.Ю. Засоби вираження реальної та гіпотетичної умови у допустовому складнопідрядному реченні // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкаф. зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; Редкол.: Н.В.Артикуца (відп. ред.) та інші. – К., 1999. – С. 76 - 80.

2. Ясакова Н.Ю. Ускладнені сполучники в умовно-допустових і причинових складнопідрядних реченнях // “Наукові записки” Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Філологія, № 1. – Вінниця: ВДПУ, 1999 – С. 74 - 78.

3. Ясакова Н.Ю. Вираження каузальних відношень підрядності аналітичними сполучниками та їх аналогами // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. – Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Випуск 1. – К: КДЛУ, 2000. – С. 121 - 128.

4. Ясакова Н.Ю. Взаємодія граматичної семантики підрядних сполучників і обмежувально-видільних часток **уже, ще** // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І.Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Знання, 2001. – с. 32 - 38.

5. Ясакова Н.Ю. Аналітичні одиниці у системі засобів зв'язку частин складнопідрядних речень // Проблеми державного будівництва в Україні. – Вип. № 5: Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин: матеріали міжнародної наук. - практ. конференції, 14-15 квітня 2000 р. – К.: Вид-во Міжнародного інституту лінгвістики і права, 2000. – С. 238 - 239.

Ясакова Н.Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001.

Дисертація присвячена дослідженню семантики й функціонування аналітичних сполучників у складнопідрядних реченнях розчленованої структури. З'ясовано лексико-граматичний статус сполучника як службового слова. Відмежовано аналітичні сполучники підрядності від омофункціональних компонентів складного речення, що не мають категоріальних ознак сполучника. Встановлено, що компоненти аналітичних сполучників та їх аналогів

спеціалізовані на вираженні лексичного і граматичного значення. Характер вираження лексичної семантики зумовлений структурою одиниці й семантикою слів, що зазнали кон'юнктивзації. Основним носієм граматичного значення виступає сполучникова частина. Описано взаємодію граматичної семантики підрядних сполучників, їх аналогів і часток у процесі творення структурно-семантичних варіантів засобів зв'язку, з'ясовано їх роль у вираженні семантики складнопідрядного речення.

Ключові слова: аналітичний сполучник, аналог сполучника, лексична семантика, граматична семантика, кон'юнктивация, складнопідрядне речення, семантико-синтаксичні відношення, частка.

Ясакова Н.Ю. Грамматическая семантика аналитических подчинительных союзов в структуре сложного предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2001.

Диссертация посвящена исследованию особенностей семантической структуры и функционирования аналитических подчинительных союзов в сложных конструкциях расчленённой структуры. В работе установлено, что неоднословные средства связи предикативных частей сложноподчинённого предложения представляют собой неоднородный массив. Эти единицы не сопоставимы с фразеологизмами, поскольку не обладают номинативной функцией и образностью. Особенность аналитических средств связи в том, что они состоят из разнофункциональных компонентов, специфически выражающих лексическую и грамматическую семантику. Такая семантическая организация свойственна собственно аналитическим союзам и их аналогам – единицам, выполняющим в предложении функцию союза, но не имеющим всех его категориальных признаков.

Описаны неоднословные средства связи в тех типах сложноподчинённых предложений (условных, уступительных, причинных, целевых, следственных, временных), которым свойственны семантические подчинительные союзы.

В ходе исследования установлено, что в парных союзах основное квалифицирующее значение выражает препозитивный компонент союзного происхождения. Коррелят может сигнализировать о подчинительной синтаксической связи и коммуникативной значимости постпозитивного главного предложения (условные, временные, причинные парные союзы) или принимать участие в формировании общей лексической и грамматической семантики аналитической единицы (уступительные парные союзы). Непарные составные союзы в сложноподчинённых предложениях выражают причинные, уступительные

и следственные отношения. Грамматическую семантику в них выражает компонент союзного происхождения, лексическую – коррелятивная часть.

Обоснована необходимость разграничения собственно союзов и их функциональных аналогов. Установлено, что одноместные неоднословные аналоги союзов представляют собой аналитические синтаксические конструкции – союзные выражения, характеризующиеся выразительной книжной окраской. Такие средства связи коррелятивно-союзного происхождения строятся по моделям разной продуктивности. Более целостными являются союзные выражения, образованные на основе служебных частей речи. Вследствие громоздкости структуры синтаксические аналитические конструкции с именными составляющими употребляются реже. С помощью союзных выражений разной структуры оформляются семантико-синтаксические отношения условия, причины и цели.

В процессе исследования установлено, что в структуре предложения лексическая семантика союзов и их аналогов может подвергаться модификации вследствие присоюзного употребления частиц, модальных слов и т. п. В результате сходства синтаксических функций союзы и частицы способны образовывать стойкие неоднословные единицы для дифференцированного выражения семантико-синтаксических отношений разных типов, частицы могут быть формантами синтетических союзов или самостоятельно выполнять союзную функцию.

В работе описаны присоюзные употребления частиц разных типов. Установлено, что не все такие образования могут быть признаны аналитическими союзами. Последние должны обладать функциональной, структурной и семантической целостностью, регулярно употребляться в речи. В большинстве случаев частица остаётся бифункциональной: модифицирует или усиливает значение союза и относится к отдельному слову придаточной части. Акцентируя его, частица способна передвигаться и занимать не свойственную союзу позицию в предложении. Такие образования можно считать структурно-семантическими вариантами союзов. Способность частицы употребляться при подчинительных союзах разного типа зависит от её семантики.

Ключевые слова: аналитический союз, аналог союза, лексическая семантика, грамматическая семантика, конъюнктивация, сложноподчинённое предложение, семантико-синтаксические отношения, частица.

Yasakova N.Yu. Grammatical semantics of analytical subordinate conjunctions in the structure of the complex sentence. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 10.02.01 – the Ukrainian language.
– M.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2001.

The dissertation investigates semantics and functioning of analytical conjunctions in complex sentences of divided structure. Lexical and grammatical status of conjunction as a connective word is elucidated. Analytical subordinate conjunctions are delaminated from homofunctional components of the complex sentence in which categorial features of conjunctions are absent. It is determined that components of analytical conjunctions and their analogues are specialized in expressing of lexical and grammatical meaning. The character of lexical semantics' rendering is dependent on formation structure and semantics of words subjected to conjunctivation. The main carrier of the grammatical meaning is a conjunctive part. Interaction of grammatical semantics of subordinate conjunctions, their analogues and particles in creation of structural-semantic types of connective means and their role in the semantics of the complex sentence is described.

Key words: Analytical conjunctions, analogue of conjunction, lexical semantics, grammatical semantics, conjunctivation, complex sentence, semantic and syntactical relations, particle.